

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Політична психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №5. Психологічні характеристики політичної діяльності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук,
доцент Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії
культури, к. психол. н., доцент Віденєєв І. О.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Політична діяльність як соціально-психологічний феномен
2. Психологічні аспекти електоральної поведінки

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Політична діяльність Козирев М. П. Політична психологія: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 648 с.
2. Лозинський О. М. Політична психологія: навч. посібник. 4-те вид., доп. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 251 с.
3. Скуловатова О. В. Політична психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 280 с.
4. Семенченко Ф. Г. Політична діяльність: аксіологічний вимір: монографія. Київ: «Формат», 2011. 304 с.

Допоміжна

1. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. 512 с.
2. Канівець Т. М., Г. С. Фесун, А. В. Гальчинська. Психологія маркетингу та реклами: навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 112 с.
3. Семенченко Ф. Г. Критерії ефективності політичної діяльності. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2013. 31. С. 41–62.

1. Політична діяльність як соціально-психологічний феномен

Політика розуміється як причинно-зумовлена, ситуативно змінна за формою та орієнтацією діяльність, яка спрямована на позитивне та динамічне функціонування і розвиток суспільства. Політика визначає внутрішню і зовнішню діяльність держави, утворює закони й правила, сприяє формуванню соціальних цінностей, змінює суспільну ситуацію та дає змогу людині реалізуватися в умовах, що трансформуються у часі й просторі. У своєму повсякденному реальному вираженні політика – послідовність різних дій, акцій та взаємодій. Політична діяльність відіграє визначальну роль стосовно сталого і динамічного розвитку суспільства, вирішення назрілих соціальних проблем, збереження конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Як невід’ємна складова загальної людської діяльності, політична діяльність відтворює сукупність дій окремих індивідів і великих соціальних груп (класів, партій, суспільних організацій тощо), спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання та використання влади. Політична діяльність представляє сукупність дій політичних суб’єктів, що обумовлена їх політичною позицією та реалізацією власних владних інтересів.

Політична діяльність – діяльність суб'єктів політики (політичних структур, груп, особистостей), спрямована на реалізацію, збалансування та узгодження їх політичних інтересів.

Політична діяльність у *широкому розумінні* – це діяльність політичної сили як важливого елемента політичної системи (легальної влади), що спрямовує життя соціуму.

Політична діяльність у *вузькому значенні* – це активність суб'єктів, пов'язана з реалізацією їхніх інтересів (у суперництві з іншими суб'єктами), зокрема, бути представленими в органах управління.

Політична діяльність характеризується свідомими діями, цілеспрямованістю, задоволенням політичних інтересів і виступає однією з найважливіших умов існування суспільства.

До *об'єктивних чинників*, що впливають на політичну діяльність відносяться: економічні, політичні, соціальні (мікросередовище – родина, друзі, макросередовище – місце проживання, територіальні громади тощо), соціально-психологічні, політична культура суспільства, гендерно-вікові й ін.

До *суб'єктивних*:

- мотиваційно-ціннісні (мотиви політичної участі, ставлення до політичних рухів);
- конативні (вольові якості та навички політичної взаємодії);
- когнітивно-рефлексивні (ідеологічні настанови, стерео-типи, чинники ухвалення рішень стосовно політичної поведінки) й ін.

У разі врахування умов, за яких громадяни беруть участь у політичній діяльності, важливо зважати на індивідуальні якості громадян та їхнє соціальне оточення як на чинники, що полегшують або ускладнюють політичну участь.

До *психологічних властивостей особистості*, що здійснюють стимулюючий вплив на інтенсивність її політичної діяльності можна віднести:

- інтерес до політики;
- самовідчуття особистісного залучення до політичного процесу;
- суб'єктивна впевненість в ефективності власної політичної діяльності;
- відчуття громадянської відповідальності, розуміння важливості активної громадянської позиції щодо життєздатності суспільного організму;
- довіра, яку громадяни відчують один до одного, а також до інститутів державного і місцевого управління; членства в соціально-політичних організаціях, що мають функції акумулювання та презентації соціальних інтересів.

Психологічними чинниками, що пригнічують інтенсивність політичної діяльності є: а) відчуття безсилля та особливості самосвідомості, які спричиняють фрустрацію; б) відчуття безсилля, що пов'язане з певною культурною традицією, недооцінкою індивідуальних можливостей, скептичним ставленням до зусиль однієї людини;

в) особливості самосвідомості, які фруструють вияв політичної активності. Виокремлюють такі параметри цього чинника:

- *деіндивідуалізація* (недостатнє відчуття власної індивідуальності, відмінності себе від інших), що є наслідком особливостей виховання й соціалізації;

- *розмитість групової належності* (недостатнє відчуття власної належності до нації, певного соціального класу, жителів свого міста, регіону, держави тощо) внаслідок недосконалості політичних структур, що перешкоджають реальній залученості в життя спільнот, до яких людина формально належить;

- *деперсоналізація* (приписування здійснення деяких дій не собі, а якійсь автономній частині себе, за яку суб'єкт не несе відповідальності);

- *відчуття залежності від зовнішніх обставин.*

Важливу роль у процесі політичної діяльності індивіда виконують *мотиви політичної діяльності*. Американські вчені Д. Макклелланд і Дж. Аткинсон виокремили *три ключові мотиви діяльності*:

мотив досягнення (прагнення до успіху, бажання якнайкращого вирішення проблемних завдань);

мотив афіліації (потреба соціальних відносин, контактів з іншими людьми, необхідність у приналежності);

мотив влади (прагнення до контролю ситуації та впливу на поведінку інших людей). Ці мотиви дають змогу встановити причини політичної діяльності загалом і політичного впливу зокрема.

Мотиви досягнень і влади в політичній системі будуть виявлятися як елементи політичного функціонування, а мотив афіліації – переважно в ході політичної участі. Дж. Аткинсон стверджував, що прагнення досягнень визначається силою мотиву, вірогідністю успіху та цінністю винагороди від успіху. При цьому цінність успіху прямо пропорційна складності й обернено пропорційна вірогідності успіху.

Мотив афіліації передбачає схильність до встановлення дружніх відносин з іншими людьми. Для пересічної особи цей мотив формує потребу в громадській активності, участі в мітингах, демонстраціях, колективних зборах, активне членство в громадських організаціях тощо. Для політика цей мотив допомагає отримувати згоду під час переговорів, встановлювати тривалі ділові зв'язки, знаходити контакти з політичними опонентами та виборцями.

Потреба влади є ключовим мотиваційним фактором політичного впливу, оскільки являє собою необхідність здійснювати вплив на інших осіб та ситуацію загалом. Як зазначає Д. Макклелланд, якщо в одній особі поєднуються значне прагнення до влади, високий самоконтроль і низька потреба афіліації, то вона володіє чітко вираженими лідерськими якостями.

Мотивів, що зумовлюють політичну діяльність, багато. Їх взаємопов'язаність і взаємозумовленість створює різні конфігурації мотиваційної системи політичної поведінки.

На основі певної конфігурації елементів цієї системи визначають різні *моделі системи мотивацій, а саме*]:

- *модель мотивації створення особистих анклавів*. Ця модель заснована на зацікавленості у встановленні контролю над тим, що відбувається навколо

особистості, а також на культивуванні дружніх стосунків із тими, кого індивід контролює і над ким має владу;

– *модель імперської мотивації*. Згідно з цією моделлю збільшення особистої влади суб'єкта відбувається внаслідок зміцнення влади групи, яка стає владою суб'єкта;

– *«модель мотивації конкістадора»*. Влада суб'єкта, його контроль за ситуацією встановлюється через грубу силу і агресію. Має місце за високої потреби у владі і низької потреби в афіліації, причетності до певної політичної сили, групи.

Є. Вятр [39], розглядаючи мотиви політичної поведінки виділяє два основних типи мотивів, що спонукають людину домагатися влади або брати участь в її здійсненні: егоцентричні та соціоцентричні. До *егоцентричних* належать ті, що концентруються на власній особі того, хто діє. До *соціоцентричних* ті, що концентруються на інтересах групи. Окремо Є. Вятр описує *мотиви уникнення влади* і, відповідно, відмови від участі в політичному процесі. Серед цих мотивів виділяються такі:

– *структурні*, які випливають із реалістичної оцінки власних шансів у політичній діяльності. Ця оцінка ґрунтується на оцінці політичної системи суспільства, її структурі, політичному процесу, яка фактично не дає можливості індивіду брати участь у політичному житті;

– *психологічні*, які зумовлені особливими рисами особистості. Виділяють такі особистісні риси: невпевненість у собі, відчуття власної некомпетентності, відсутність віри у власні сили і можливості. Крім того: особиста залученість до різних життєвих ситуацій або уникнення їх; аномія як відчуження індивіда від суспільної групи, мотив уникнення життєвих невдач, слабкість мотиву досягнення успіху, схильність до інтелектуального бачення світу, інтравертні схильності, сильна психічна напруга і агресивність.

Мотивація формується в певних історичних, соціально-економічних умовах. Так, в умовах міжіндивідуального суперництва, представницької демократії у людини перважає почуття самоцінності, власної індивідуальної гідності. В умовах традиційних суспільств, для яких характерний інструментальний тип залучення індивіда до політики, домінують потреби у захисті, порядку, інтеграції в соціум, що звільняє від особистої відповідальності та труднощів особистого вибору. Наведені групи мотивів взаємопов'язані і можуть становити різну ієрархію.

Політична діяльність знаходиться під впливом різних чинників, що мають об'єктивний та суб'єктивний характер, історичну передісторію, стан суспільної політичної свідомості і культури, спрямованість й ефективність діяльності наявного політичного режиму тощо.

Політична діяльність як явище суспільного життя може набувати різноманітних форм і виявів, що зумовлені взаємовпливом різноманітних чинників і показників розвитку суспільства.

2. Психологічні аспекти електоральної поведінки

У традиційній теорії демократії участь у політичному процесі, зокрема електоральна, трактується як громадянський обов'язок, як ознака політичного

здоров'я, як кращий метод забезпечення, врахування індивідуальних інтересів у політичному процесі.

Розглянемо основні соціально-психологічні концепції електоральної поведінки.

Соціологічна теорія. Формується на початку ХХ ст. і пов'язана з іменами Пола Лазерсфельда та ін. Представники цієї теорії наголошували на ролі соціальної групи, з якою ідентифікував себе виборець. Вони пояснювали групові особливості голосування положенням груп у суспільстві і впливом його на зв'язок соціальних груп із політичними партіями. Провідним чинником електорального самовизначення визначають формування групової ідентичності виборця з референтною для нього соціальною групою (релігійною, соціальною, професійною, територіальною тощо). Саме групова ідентичність зумовлює остаточний політичний вибір громадян.

Важливим положенням цієї теорії є обґрунтування впливу соціально-групових конфліктів на ідеологічну і партійну диференціацію виборців. Відмінності між соціальними групами забезпечують потенційну основу для політичних конфліктів, створюючи проблемний простір для політики і соціальну базу партій.

Різновидом соціологічної теорії є «радикальна» модель британського дослідника *Патріка Данліві* (1926–2014) та його колег. Вони наголошують, що політичний вибір, голосування відображають насамперед соціальне становище, соціальний статус особистості в соціальній ієрархії певної спільноти. Але не применшували й роль «суб'єктивних» чинників, зокрема вплив ЗМІ і боротьбу політичних партій на сприйняття виборцями свого положення в суспільстві. Тобто виборці голосують за ту чи іншу політичну силу залежно від того, як ЗМІ та політичні організації інтерпретують їх групові інтереси.

У межах соціологічної моделі, одним із головних чинників, що впливає на електоральну поведінку, визнано тиск на особистість з боку ЗМІ та референтних груп (родини, друзів, колег тощо) і прагнення індивіда до психологічного приєднання до більшості. Цей механізм тлумачився як «ефект переможця» або «ефект вагона з оркестром» і виявився одним з універсальних регуляторів політичної свідомості виборців.

Соціально-психологічна теорія. В основі цієї теорії – концепція партійної ідентифікації. Електоральний вибір пояснюється як емоційна прихильність виборця до певної політичної партії, яка і визначає його позиції стосовно різних політичних об'єктів. Громадяни голосують переважно тому, що відчують потребу виразити симпатію та ставлення до відповідної політичної партії, які сформувалися в процесі політичної соціалізації. Крім того, з позицій соціально-психологічної теорії, людина голосує за ту саму партію, за яку голосували її батьки, дідусі, бабусі й інші предки. Партія розглядається як важлива індивідуальна цінність, яка більш значуща для виборця, ніж наслідки, спричинені приходом до влади «його» політичної партії.

Ґрунтуючись на схожості соціологічної та соціально-психологічної теорій, політологи та соціологи неодноразово вдавалися до спроб їх синтезування. Так, британські дослідники *Девід Батлер* (1894–1979) і *Дональд Стокс* (1819–1903)

розробили *теорію «партійного образу себе»*. Вони зазначали, що, завдяки участі в голосуванні, виборець одержує подвійну користь: по-перше, психологічне задоволення від можливості надання підтримки партії, якій він симпатизує, а, по-друге, моральне схвалення від свого соціального оточення за здійснений вибір. Отже, завдяки виборам, виборець підвищує самооцінку та відчуває внутрішній комфорт.

«Теорія схем» Девіда Кіндера (1920–1987) й інші пояснює особливість мислення виборця, яку П. Лазарсфельд і його колеги визначали як політичну неосвіченість. Вони вважали, що у свідомості виборця немає цілісної партійної ідеології. Різні зрізи життя суспільства відображаються свідомістю у вигляді певних схем, що характеризують прийнятні способи вирішення проблем, які засновані на світоглядних установах виборця. Ці схеми логічно впорядковані і не вступають у суперечності між собою. Так, маючи мінімальну інформацію про політичні партії, виборець співвід- носить її з найважливішими для нього «схемами» і на основі порівнянь робить власний вибір, не вдаючись до вивчення про-грамних положень партій.

Теорія раціонального вибору. Початок цієї теорії поклав Ентоні Даунс (1930). У 1957 р. він опублікував «Економічну теорію демократії», яка описує виборця, що діє раціонально, свідомо, виходячи зі своїх інтересів, попри соціальне оточення. Людина уважно стежить за виборчою кампанією та оцінює програмні положення партій, щоби вибрати ту, яка в разі перемоги принесе йому найбільшу користь. Вона здатна визначити, наскільки один результат виборів для нього вигідніший за інший. Але, щоби все це прорахувати, виборцеві необхідно занадто багато часу та сил.

Тому раціональний виборець чинить по-іншому – використовує для цього спеціальний засіб – ідеологію. У кожного виборця є своя ідеологія – уявлення про найкращий суспільний устрій. Щоби визначитися з вибором, раціональному виборцеві досить порівняти свої ідеологічні установки з основними програмними положеннями партій. А далі є два варіанти, як чинитиме виборець. Е. Даунс висунув *«теорію близькості»*, тобто виборець вибирає ту партію, яка найбільш близька до його власної ідеології. Другий варіант представлений *«теорією напрямків»*. Дотримуючись цієї теорії, виборець відзначає для себе партії, які дають змогу йому реалізувати власні інтереси. А вибір конкретної партії вже залежить від переконливості, з якою партія доводить вигідні для виборця положення з актуальних для нього проблем. Ґрунтуючись на цьому положенні, в соціально-політичні науки навіть увійшов термін «проблемне голосування», тобто голосування, засноване на виборі варіанту рішення найважливіших для виборця проблем.

Теорія «колективних дій». Її автори – американські вчені П. Рікер і П. Ордежук стверджували, що політичні партії намагаються контролювати органи влади для того, щоб максимально задовольняти власні інтереси і розподіляти отриманий здобуток між мінімальною кількістю партнерів, а саме керівництвом і членами політичної партії.

Теорія *«ретроспективного голосування»* виявляє залежність електорального вибору від стану економіки. Прихильники цієї теорії зробили

низку висновків: 1) економічні зрушення пояснюють приблизно третину змін в електоральній поведінці; 2) виборець реагує на невелику кількість макроекономічних показників (найчастіше – на рівень безробіття й інфляції); 3) виборці «коротко-зорі», тобто їх горизонти не відрізняються широтою з погляду часового виміру; 4) виборець більшою мірою реагує на минуле (ретроспективне голосування), ніж очікує певних подій в майбутньому; 5) соціотропне голосування виявляється значніше, ніж его-центричне, хоча є деякі національні винятки; 6) виборці більшою мірою реагують на негативні зміни, ніж на позитивні.

Привернула увагу дослідників і така *особливість електоральної поведінки, як оцінка минулих подій*. Люди схильні оцінювати роботу чинного уряду і, з огляду на це, ухвалювати рішення щодо того, голосувати за владу, чи за опозицію. Емпіричні дослідження в країнах Західної Європи і США підтверджують наявність безпосередньої залежності між підсумками виборів й економічним станом. Причому виборці найчастіше оцінювали економічний стан не своєї родини, а економічну ситуацію в країні загалом.

З кінця ХХ століття все більшу популярність здобувають *маніпулятивні теорії електоральної поведінки*, згідно з якими популяризм ЗМІ і особливо – телебачення сприяють тому, що виборець діє усе менш раціонально. Він вірить у політичні спектаклі, які постійно розігруються на телеекранах, піддається найрізнішим маніпулятивним технологіям та у результаті обирає того кандидата, імідж якого є найбільш привабливим. На відміну від традиційних експресивних теорій і теорій раціонального вибору, всі маніпулятивні теорії не просто пояснюють мотиви поводження виборця, а й припускають можливість корекції або навіть радикальної зміни електоральної поведінки за допомогою впливу спеціально розроблених технологій.

Маніпулятивні теорії є в основі маркетингового підходу до політики, в якому вся політична сфера життя суспільства представлена як політичний ринок, на якому взаємодіють продавці та покупці. Тому виробники політичних товарів і послуг вивчають політичні запити на певному ринку і задовольняють їх, використовуючи спеціально розроблені методики й технології.

Сьогодні формується новий теоретико-методологічний підхід, в основі якого – принцип інтеграції інформаційного впливу навколишнього середовища і когнітивних особливостей індивіда. Його можна визначити як *когнітивний*. Ця модель зосереджує на власній роботі людини з політичною інформацією. Когнітивна модель електоральної поведінки ґрунтується на трьох положеннях: 1) людина може робити електоральний вибір тільки в інформаційному середовищі; 2) людина повинна володіти певною «внутрішньою інформацією» – знання і уявлення, що виникли під час політичної соціалізації і дозволяють розпізнавати інформацію, розрізняти представлених на політичній арені кандидатів; 3) наявні особливі когнітивні механізми узгодження зовнішньої і внутрішньої інформації, які забезпечують сприйняття, розуміння, оцінювання інформації, що надходить. Отже, когнітивна модель дає змогу розглядати електоральний вибір як наслідок певних послідовних актів мислення індивіда, що забезпечують сприйняття соціальної інформації, її розуміння, усвідомлення

і прийняття на цій основі певних рішень. Тобто, щоб зрозуміти і передбачити електоральний вибір, необхідно знати, в якому інформаційному середовищі перебуває індивід, які у нього виникли когнітивні структури (знання, уявлення, установки, стереотипи тощо), який спосіб опрацювання інформації, що надходить, він обере.

Згідно з теоретичними підходами до вивчення чинників, що зумовлюють електоральну поведінку населення, у сучасних дослідженнях традиційним для прогнозування поведінки виборців є використання так званих «моделей електоральної поведінки», за Л. А. Локтіоновим. Зазначені моделі електоральної поведінки за своєю суттю зорієнтованіші на розкриття образу виборця, на якого можна апелювати та цілеспрямовано впливати, щоби досягти успіху в передвиборчих перегонах політичним партіям та їх лідерам.

Адресна модель – ситуативна для кожної виборчої кампанії, передбачає відсутність чіткого стабільного поділу електорату на групи за демографічними або соціально-економічними чи іншими ознаками.

Модель стереотипу, що домінує – з умовним поділом виборців на три групи: «особистісно орієнтованих», «ідеологічно орієнтованих» і «рухливих». Перші дві групи передбачають наявність підгруп, які мають схильність голосувати за певний позитивний образ кандидата. Представники третьої групи не мають чітких ідеологічних тощо уподобань. Їх електоральний вибір ситуативний.

Модель ідентифікації – передбачає усвідомлене або несвідоме прагнення виборців асоціюватися з кандидатом (лідером) й іншими його прибічниками. Таке прагнення виникає не лише через відповідність програми кандидата уявленням виборців про «належний державний устрій», а, наприклад, його приємну зовнішність. За такої моделі, схожість психологічних особливостей виборців (цінностей, установок тощо), що обрали певного кандидата, може бути вища, ніж схожість цінностей виборців й істинних цінностей лідера.

Ідеологічна модель – ґрунтується на поділі за шкалою «ліві–праві» та передбачає відносно стабільний поділ електорату за ідеологічними переконаннями.

Іміджева модель – передбачає, що виборці віддають свої голоси за певну сукупність типажів («професіонал», «свій хлопець» тощо). Може виступати складовою моделі стереотипу, що домінує.

Класова модель – ґрунтується на модифікованому марксистському підході та наближена до соціально-економічної моделі, але є абстрактнішою. Для сучасного суспільства показовими є такі її варіанти: націонал-патріотичний, соціал-комуністичний, соціал-демократичний, ліберально-буржуазний, адміністративно-буржуазний, націонал-буржуазний.

Адміністративна модель – передбачає, що виборець голосує, з огляду на сподівання, отримати заохочення або уникнути покарання (насамперед на робочому місці). Значущість голосів адміністративного ресурсу залежить від регіону та явки виборців на дільниці регіону (зі збільшенням явки значущість зменшується).

Проблемна модель – передбачає звернення кандидатів до найважливіших проблем регіону або великої групи виборців. Недоліком такої моделі є те, що актуальність тієї чи іншої пробле-ми є параметром суспільної думки, який частково формується і має варіативне значення для різних верств респондентів (виборців).

Програмна модель – передбачає, що виборці вибирають за програмами кандидатів. Однак така модель не враховує схожості та малої конкретності програм сучасних українських політичних партій та громадських об'єднань (особливо так званих «технічних» кандидатів), низького інтересу виборців до програм і недостатньої компетентності більшості виборців для того, щоби ґрунтовно проаналізувати серйозну програму.

Модель *профілю рис* – передбачає «побудову» образу ідеального кандидата через об'єднання рис, за кожно з яких будь-хто готовий віддати свій голос. Застосування такої моделі обмеже-не ефектом розбіжності ідеального та реального.

Модель *референтної групи* – базується на конформістських тенденціях і передбачає, що голосування виборців визначається домінуючою тенденцією в їхньому оточенні.

Соціально-економічна модель – передбачає, що виборці віддають голоси, з огляду на мету задоволення власних потреб, передусім – економічних. Наближена до класової моделі, моделі референтної групи та соціологічної моделі.

Традиційна модель – передбачає, що виборці голосують «за звичкою» – завжди за одні й ті самі партії (кандидатів). Обмежен-ням такої моделі в умовах сучасного українського суспільства є нестабільність існування більшості партій та недостатня елек-торальна культура виборців загалом (зокрема несформованість звички брати участь у голосуванні).

Соціологічна модель – передбачає вирішальне значення для прогнозування електоральної поведінки соціально-демографічних характеристик (вік, стать, місце робота та проживання, рівень освіти, рівень доходів тощо).

Патрональна модель передбачає головним чинником вибору партії чи кандидата їх «заступництво» щодо громадян. Такий підхід до ухвалення рішення є архаїчним за суттю, експресивним, нераціональним і суб'єктивним, ґрунтується на симпатіях і міжособистісних відносинах виборців і кандидатів.

Одним із найважливіших досягнень України за роки незалежності стало утвердження формальних ознак демократії як політичного режиму. Заразом перманентна криза легітимності наявної влади, затягування фундаментальних структурних реформ в усіх сферах громадського життя, фактичний соціальний розкол між політичним класом, який формується, й іншими соціальними групами щодо можливості впливати на ухвалення важливих для суспільства рішень, нарешті, періодичні політичні кризи, що су-проводжують країну, свідчать про слабкість позицій демократії.

Встановлення формального «процедурного мінімуму» де-мократичного режиму та розвиток громадянського суспільства, що втілює прагнення громадян брати на себе відповідальність за вираження і реалізацію публічних

інтересів, – це несинхронні про-цеси, що аж ніяк не означають того, що демократичні зміни в політичній свідомості та поведінці, розвиток громадянського суспільства автоматично йдуть за встановленням демократичних форм. Участь у виборах до представницьких органів влади є найважливішою формою «входження» громадянина до політичної системи, до сфери організації публічних інтересів і вираження сво-го відношення до неї.

Загалом можна зазначити, що *на електоральну участь громадян впливають такі чинники*: досвід «входження» громадян у політичну систему; стан «політичного Я», чи громадянської самосвідомості; зацікавленість громадянина в наявному політичному режимі; ціннісного схвалення політичної системи; відкритого або латентного примусу до підтримки режиму; цілеспрямованого або стихійного впливу з боку соціального оточення; випадкових чинників системи, середовища, особистості.

Участь громадян у політичних виборах може бути розглянута і більш широко, порівняно з «демократичним ідеалом» політичної участі, а саме, як *функція* [196]:

- *громадянськості* як стану особистості, її інтенції вклю-чення в суспільство;

- *міри свободи людини* в державі, зумовленої характером політичного режиму;

- *політики*, здатні більшою чи меншою мірою бути публічною трибуною для трансформації приватних інтересів у спільні.

Участь у політиці представляють дії громадян відповідно до їхнього громадянського права брати участь у виборах і вста- новлювати правила суспільного життя, розподілу влади і ресурсів, у визначенні політичного напрямку. Найважливішим чинником політичної участі громадян і, більше того, вияву «людини полі- тичної» як суб'єкта політичної сфери є ефективність політичного режиму, його здатність сформувати у громадян віру в можливість впливати на політику, ситуацію в суспільстві чи в громаді (відчуття ефективності). Традиційно, починаючи з робіт *Сеймура Лінсета* (1922–2006), *Девіда Істона* (1917–2014), *Габріеля Алмонда* (1911–2002), в психології політичної поведінки *відчуття ефективності політичного режиму вимірюється за допомогою таких показників*:

1. Відчуття (не-)задоволеності комплексом інтеріоризованих особистістю об'єктивних ситуацій політичного процесу, тобто політичний досвід;

- наявною політичною системою, її функціонуванням в інтересах широких мас населення;

- економічним зростанням суспільства, матеріального доб-робуту громадян;

- рівнем соціальної нерівності, який визначається прийня-тими в суспільстві принципами соціальної справедливості;

- інституціональним устроєм суспільства.

2. Суб'єктивні уявлення про ідеальний і реальний зв'язок між громадянином і політичною системою:

- уявлення про роль громадян у політиці держави;

– уявлення про власну роль у політиці.

Формування віри в ефективність політичного режиму має бути важливим цільовим компонентом політичного процесу. Підтвердженням цього є теза про те, що проблема «посттоталітарних пасток» демократії в сучасній Україні пов'язана не так з якістю «людини політичної», як із неефективністю сформованої системи (форм, правил і процедур) електоральної участі.

Проте варто зазначити, що за винятком типу особистості, для якої політика, влада є пристрастю або вираженням актуалізованих особистісних потреб, участь у політиці нерідко стає вторинною, інструментальною подією. Участь у політиці здатна додавати людині відчуття власної сили, значущість і у власних очах, і з погляду соціального оточення.

Визначення позицій електоральної участі громадян – це ще одна традиційна тема для політичної психології. Розрізняють два основні типи електоральної участі: *відкрита* (політична дія) і *закрита* (політична бездіяльність).

У межах відкритої політичної поведінки особа може виконувати такі *політичні ролі* [249]:

- 1) *звичайний член суспільства*, громадянин із незначним політичним впливом, незначною активністю та інтересом до політики;
- 2) *громадянин – член громадської організації*, суспільного руху або кількох організацій;
- 3) *індивід – член суто політичної організації* (політичної партії або подібної), який цілеспрямовано і з власної волі бере участь у політичному житті;
- 4) *громадський, особливо політичний, діяч*;
- 5) *професійний політик*, для якого політична діяльність є не лише єдиним чи основним заняттям, засобом існування, а й сенсом життя;
- 6) *політичний лідер* – загальновизнаний політичний діяч, керівник політичної партії, громадсько-політичної організації чи суспільно-політичного руху.

Закрита політична поведінка (політична іммобільність) також може виявлятися у різних формах, а саме:

- 1) *виключеність із політичних відносин*, зумовлена низьким рівнем свідомості особи або суспільного розвитку взагалі;
- 2) *політична виключеність як результат заорганізованості політичної системи*, розчарування в політичних інститутах і лідерах і байдужості до їхньої діяльності;
- 3) *політична апатія* як форма неприйняття політичної системи, відмова від будь-яких форм співробітництва з нею. Може бути наслідком розвитку політичної системи насильницьким способом – зупинення масових і політичних рухів, окупацією тощо;
- 4) *політичний бойкот* як вияв активної ворожості до політичної системи та її інститутів.

Ці форми закритої політичної поведінки є виявом політичної відчуженості, яка полягає в зосередженості зусиль індивіда на вирішення проблем

особистого життя та їх відрив і протиставлення життю суспільному й політичному зокрема.

У політичній поведінці як колективній дії залежно від ступеня активності її учасників можна виокремити такі основні групи:

- *лідери*, очолюють політичні партії і рухи, власними діями й авторитетом сприяють їх згуртуванню й досягненню визначених цілей;

- *послідовники*, підтримують висунуті лідерами цілі як такі, що відповідають їхнім інтересам; їхня політична поведінка характеризується різним ступенем активності та участі в організаціях і рухах;

- *активісти*, є посередниками між лідерами й послідовниками, організують учасників політичного руху, постачають лідерам інформацію про його розвиток;

- *лідери думок*, на політичну організацію чи рух, суспільне життя загалом не організаційно, а інтелектуально впливають.

За С. Вербою (1932), в основі вибору психологічної позиції електоральної участі є сукупність трьох домінантних чинників:

- *психологічне включення до політики*, яка виявляється в інтересі й увазі до суспільних справ;

- *власна участь*, що виявляється в інтенсивності політичної діяльності та партійній ідентифікації;

- *відчуття політичної причетності*, а саме – переконання у важливості та необхідності власного внеску в суспільну справу.

За результатами емпіричного дослідження, проведеного серед громадян США з використанням зазначеного підходу, автори виділили такі психологічні типи електоральної участі, які слабо перехреснюються і є лише частково ієрархізованими, а саме [159]:

1. «*Активісти*», які спрямовують власну енергію на постійну участь у різноманітних актах і формах політичної участі, що виходять за межі власне електоральної поведінки;

2. «*Учасники кампаній*», активність яких пов'язана винятково з електоральними формами, участь є інтенсивною і різноманітною;

3. «*Провінціали*», які беруть участь тільки в тих політичних формах, що дозволяють вирішити місцеві, локальні проблеми (міста, району, села, вулиці, будинку, організації);

4. «*Егоїсти*», для яких стають значущими тільки ті політичні форми, які дають змогу вирішити деякі особисті чи сімейні проблеми;

5. «*Голосуючі*», участь яких виявляється тільки в акті голосування у день виборів;

6. *Цілком пасивні*, чи відчужені громадяни, які не беруть участі в будь-яких політичних формах активності. Найвиразніше виявляється в *абсентеїзмі* (від лат. *absens, absentis* – відсутній) – ухиляння від участі в голосуванні на виборах різного рівня.

У структурі політичної участі певне місце посідають *протестні форми поведінки*. Політичний протест – це вияв негативного ставлення до політичної системи держави загалом, її окремих елементів, норм, цінностей та політичних

рішень у відкрито демонстративній формі: *мітингів, демонстрацій, страйків, пікетування, масових і групових акцій насильства і пог-ромів*. Спричинюється це багатьма чинниками, серед яких є один визначальний, що має комплексний характер – депривація: стан соціального (індивідуального) незадоволення, що спричинений реальною та болісною розбіжністю між дійсним й очікуваним станом, до якого прагне суб'єкт політики. Тобто депривація є розбіжністю між бажаннями, сподіваннями, очікуваннями людей і реальними можливостями їх задовольнити. Якщо така розбіжність стає значною, а незадоволення набуває масового характеру, виникає мотивація щодо участі в протестних діях. Чинниками, що посилюють депривацію, можуть стати економічні (занепад, різке зростання податків і цін, корупція), руйнування переконань і соціальних норм, втрата соціального статусу, невиправдані очікування тощо. В преамбулі Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., про це наголошено так: «...щоб людина не була в якості останнього засобу йти до повстання проти тиранії і гноблення».

Однією з найвпливовіших у соціологічних дослідженнях стала «радикальна модель» політичної участі громадян, яка є певним критичним синтезом накопиченого соціологією теоретичного та емпіричного знання про численні чинники, які впливають на участь громадян у політиці, роблять таку участь значною мірою ситуативною та визначають особливі позиції участі.

Наявні типології політичної участі поки не отримали достатньої емпіричної перевірки в політичній сфері українського суспільства. З метою успішнішого прогнозування політичної поведінки громадян також потребує кількісної оцінки й динаміка розподілу позицій участі громадян. Усе це повинно стати важливими завданнями систематичних соціологічних моніторингів у регіонах і в країні загалом.

Резюме

1. Політична діяльність – діяльність суб'єктів політики (політичних структур, груп, особистостей), спрямована на реалізацію, збалансування та узгодження їх політичних інтересів.

2. Структура політичної діяльності охоплює: політичне керівництво державою і суспільством, політичне функціонування, участь громадян у політичному житті, політичний маркетинг.

3. Політична участь це усвідомлене виконання соціальної ролі членом суспільства, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей та вплив на політичні процеси.

4. Електоральна участь займається вивченням соціально-психологічних механізмів їх політичної участі в житті соціуму, умов й особливостей об'єднання в політичні групи, політичної презентації інтересів у владній боротьбі тощо.

5. Основними теоретичними концепціями, що пояснюють сутність, особливості та чинники впливу на електоральну поведінку виборців, є: соціологічна (класова, статусна), соціально-психологічна, теорії «раціонального вибору» й ін.

6. Політична участь громадян стає зазвичай функцією таких чинників: результату досвіду «входження» громадян у політичну систему; стану їх «політичного Я» чи громадянської самосвідомості; зацікавленості громадянина чинним політичним режимом; ціннісної згоди або незгоди зі системою; відкритого або латентного примушування до підтримки режиму; цілеспрямованого або стихійного впливу з боку соціального оточення; випадкових чин-ників системи, середовища, особистості.

7. Основні психологічні типи електоральної участі громадян: «активісти», які спрямовують власну енергію на різноманітні форми політичної участі, що виходять за межі власне електоральних форм; «учасники кампаній», активність яких пов'язана електоральними формами, участь є інтенсивною і різноманітною; «провінціали», беруть участь тільки в політичних формах, що вирішують місцеві, локальні проблеми (міста, району, села, вулиці, будинку, організації); «егоїсти», для яких мають значення ті політичні форми, які дають змогу вирішити особисті чи сімейні проблеми; «голосуючі», участь яких виявляється в акті голосування в день виборів; нарешті, цілком пасивні, чи відчужені громадяни, які не беруть участі у жодних політичних формах активності.